

UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

El Grup de Recerca AHCISP
us convida a la **JORNADA**

“Entre ortodòxies i heterodòxies: definint el ritual *com Déu mana*”

Foto: J.L. Mateo

8 Abril de 2024
Horari: 9:15-14,30h.

Lloc: Sala de Juntes, Facultat de Filosofia i Lletres

“Entre ortodòxies i heterodòxies: definint el ritual *com Déu mana*”

8 Abril de 2024

Sala de Junes, Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona

Programa

9:15-9:30. *Benvinguda i presentació*

9:30-10:00. Josep Lluís Mateo Dieste: “Desafiant la dicotomia ortodòxia-heterodòxia. Auto-representacions pietoses dels Gnawa de Tetuan”

10:00-10:30. Marta Rosell Codina: “L’ortodòxia i la tradició profètica en les transformacions de l’Islam europeu. El cas de les joves d’Osona”

10:30-11:00. Laura Ramírez Rodríguez: “Una reflexión antropológica sobre la formación del “buen cristiano” en el movimiento pentecostal”

11:00-11:30. *Pausa de cafè*

11:30-12:00. Alexandre Coello de la Rosa: “Ontologías CHamori y rituales *post-mortem* en Guam (islas Marianas)”

12:00-12:30. Alice van den Bogaert: “Rituals clànics, hindús i animistes a la Vall del Jalori (Himalaya indi): estratègies individuals i impuresa de castes i de gènere”

12:30-13:00. Virgínia Fons Renaudon: “L’exemple etnogràfic de la dansa *ivanga* a l’Àfrica central i el camp de la ritualitat”

13:00-13:30. Marta Pons Raga: “Més enllà de l’autenticitat. Heterogènia i conflicte en la Santería de Barcelona”

13:30-14:00. Montserrat Ventura i Oller: “*Les dones no poden ser xamanes*. Dones que curen a l’Occident de l’Equador”

14:00-14:30. *Discussió final*

“Entre ortodòxies i heterodòxies: definint el ritual *com Déu mana*”

8 Abril de 2024

Sala de Juntes, Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona

Organitza: Grup AHCISP (Antropologia i Història de la Construcció d'Identitats Socials i Polítiques). 2021-SGR-00193. Amb el suport de la Facultat de Filosofia i Lletres

Coordinació de la jornada: Josep Lluís Mateo Dieste

Resum i objectius de la jornada

Qui i què és el que determina que un ritual sigui considerat com a correcte i adequat? La definició de la cosa ritual (*rite thing*) com a correcta (*right thing*) no ha desenvolupat el mateix paper en totes les societats del món ni en els sistemes simbòlics que aquelles han generat des de diferents cosmovisions, i on la predominant categoria analítica de “religió” (com la de “Déu”) no sempre és pertinent ni resulta adequada davant aquesta varietat d'ontologies (Descola, 2007). Encara que les conseqüències de no complir adequadament el ritu puguin convertir-lo en ineficaç o generar malestar social (Lévi-Strauss, 1949; Tambiah, 1980) i una “impuresa i perill” (Douglas, 1973) dels que tenim evidències transculturals.

Aquestes definicions de la ritualitat correcta estan molt vinculades, en realitat, amb les formes d'organització social i política, i els diferents sistemes simbòlics, així com amb les formes de legitimació de l'autoritat, de l'ordre social, de les relacions entre sexes o entre humans i no humans. En els monoteismes mediterranis, la definició d'ortodòxia ha donat lloc a segles de disputes i a la construcció política d'exclusions en nom d'aquesta ritualitat correcta. Però la pròpia distinció entre ortodòxia i heterodòxia ha estat també discutida en Ciències Socials (Langer, Simon, 2008; Wilson, 2009), i podem afegir, seguint Bourdieu, que tant l'ortodòxia com l'heterodòxia poden estar compartint una mateixa *doxa*, és dir, un mateix món donat per descomptat. O més encara, tenint en compte que per a l'antropologia no hauria de ser el mateix l'estudi de la norma, *l'amour de la loi* (Benkheira, 1997), que l'estudi de les pràctiques o l'ortopraxi (Cantwell-Smith, 1959: 28) Evidentment aquests conceptes reflecteixen el punt de vista de qui defineix el ritual i la posició social ocupada, o el poder per definir, imposar o contrarestar aquesta definició, i tot això no està exempt de paradoxes:

- Reversibilitat. Constatem nombrosos casos en què un ritual que era “ortodox” o hegemònic és caracteritzat en un moment determinat com a desviat i passa a ser perseguit o estigmatitzat, com va mostrar Carlo Ginzburg (1966) amb els Benandanti. O viceversa, rituals que eren perifèrics i que després esdevenen “centrals”, com en el cas del cristianisme primitiu.
- No hi ha una discontinuïtat absoluta entre interpretacions ortodoxes i heterodoxes; trobem així la paradoxal coexistència o acoblament de pràctiques aparentment contraposades, com el fet que alguns moviments sunnites reformistes adoptessin les estructures organitzatives de les pràctiques religioses que criticaven, com les confraries i el culte als sants; o el fet que tant l'islam sunní salafí com els rituals sufís i/o vinculats als sants comparteixin elements inspirats en els textos normatius, com la influència dels genis a la vida quotidiana.

Sovint les distincions entre allò ortodox i allò heterodox han projectat la divisió sexual del ritual, fent correspondre el control de l'ortodòxia, les seves normes i rituals amb els homes, i exclouent les dones en el terreny de les heretgies, especialment en el cas dels monoteïsmes. El culte als sants al món islàmic n'és un clar exemple, en generar espais femenins de solidaritat davant d'estructures textuais i espais controlats per homes (Mernissi, 1977); o la reinterpretació feminista del culte a Maria Magdalena estudiat per Anna Fedele (2008). En altres casos, les formes de protesta de grups exclosos, ja bé per raons de gènere o estatus (esclaus, classes marginades) s'articulen també a través de rituals, com a cultes de possessió, que no necessàriament són perifèrics, depenent del context (Lewis, 1971). Sense oblidar els rituals que generen una doble reacció de fervor i desassossec per a la institució, com les aparicions i visions “descontrolades” (Christian, 1997).

Els exemples d'aquestes tensions al llarg de la història són abundants i massa diversos per ser abordats aquí, però mereix recordar-ne algunes de les formes. En el cas de la unificació dels regnes cristians de la Península Ibèrica a partir del 1492 es construeix una entitat política centralitzada sobre una ortodòxia que exclourà i perseguirà qualsevol varietat religiosa, no només en el marc de la Contrareforma sinó d'experiències rituals construïdes com a herètiques. Els treballs clàssics de Julio Caro Baroja (1957, 1962, 1967) van donar compte d'aquests mecanismes d'exclusió aplicats a diversos col·lectius: moriscs, jueus, gitanos o “bruixes”. Aquest model va ser projectat pels missioners a diverses parts del món, imposant ritualitats, extirpant “idolatries” com a procés de colonització, però generant també notables resistències, adaptacions i reapropiacions.

En aquesta proposta de discussió, tampoc no es tracta de mostrar la contraposició entre rituals “purs” i l'emergència de rituals “mestissos” en al·lusió als processos polítics d'interacció entre colonitzadors i colonitzats, un terreny ric i complex en conceptes com “sincretisme” o “hibridació”, tots ells problemàtics igual que el model de Redfield de la “gran tradició” vs. la “petita tradició”, com la dicotomia de “culte” o “popular”, desafiades per la noció de “religió local” (Christian, 1981; González, 2018). Amb la construcció de les modernitats múltiples, el desencantament, seguint la interpretació de Max Weber, no va resultar sempre en un buit de ritualitats sinó que va generar nous “reencantaments”, fins i tot fins a arribar a ritualitzar la ciència com a nou sistema de legitimitat i ortodòxia, adoptat també per les grans religions (a l'islam, el fenomen dels “miracles científics”, o l'emergència de l'espiritisme, la cienciologia, o els rituals al voltant de les energies). Des del *revival* de fonamentalismes religiosos a finals del segle XX (Brekke, 2011), aquestes batalles per definir la ritualitat han guanyat pes, vinculades a projectes polítics que busquen un monopoli i control dels símbols o que resisteixen models únics de ritualitat, difosos fins i tot en pràctiques que es creien immunes a aquests corrents, com el budisme, tenallat també per fonamentalismes excloents; o altres ritualitats connectades als processos migratoris i diaspòrics. O potser hi ha societats on aquests escenaris no tenen lloc?

Per tal de discutir aquestes qüestions, en aquesta jornada proposem contrastar la pertinència d'aquestes reflexions i generar nous interrogants sobre la ritualitat i les seves conseqüències sociopolítiques, des d'un enfocament que consideri el pes de l'etnografia i la història, amb l'objectiu d'oferir reflexions transculturals per pensar els conceptes, les experiències humanes diverses i el paper de l'antropologia davant del repte d'interpretar i comprendre aquestes experiències.

Bibliografía citada

- Benkheira, Mohammed Hocine. 1997. *L'amour de la loi. Essai sur la normativité en Islam*, Paris, PUF.
- Brekke, T. 2011. *Fundamentalism: Prophecy and protest in an age of globalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Cantwell Smith, Wildred. 1959. *Islam in Modern History*, New York, The New American Library.
- Caro Baroja, Julio. 1957. *Los moriscos del reino de Granada. Ensayo de historia social*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos.
- . 1962. *Los judíos en la España moderna y contemporánea*, 2 vols., Madrid, Arion.
- . 1967. *Vidas mágicas e inquisición*, 2 vols., Madrid, Taurus.
- Christian, W. A. 1981. *Local religion in sixteenth-century Spain*. Princeton University Press.
- . 1997. *Las visiones de Ezkioga. La Segunda República y el Reino de Cristo*, Barcelona: Ariel.
- Descola, Philippe. 2007. *Par-delà nature et culture*. Paris: Gallimard.
- Douglas, Mary. 1973. *Pureza y peligro. Un análisis de los conceptos de contaminación y tabú*, Madrid, Siglo XXI.
- Fedele, Anna. 2008. *El camino de María Magdalena: un recorrido antropológico por la ruta de peregrinaje de la nueva espiritualidad*. Barcelona, RBA.
- Ginzburg, Carlo. 2011 [1966]. *Els benandanti. Bruixeria i cultes agraris als segles XVI i XVII*, València, Universitat de València.
- González-Vázquez, A. 2018. “¿Qué es el Islam popular? Hacia una genealogía crítica del concepto y de su relación con las distinciones ortodoxia/heterodoxia y ortopraxis/heteropraxis”, *Siwô'*, vol. 11, 1, pp. 107-132.
- Langer, Robert; Simon, Udo. 2008. “The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy. Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies”, *Die Welt des Islams*, vol. 48, Issue 3/4, pp. 273-288.
- Lévi-Strauss. 1949. “L'efficacité symbolique”, *Revue de l'Histoire des religions*, 135(1), pp. 5-27.
- Lewis, I.M., 1989 [1971]. *Ecstatic religion. A Study of Shamanism and Spirit Possession*, London, Routledge.
- Mernissi, Fatima. 1995 [1977]. “Mujeres, santos y santuarios”, *El poder olvidado*, Barcelona, Icaria, pp. 55-71.
- Tambiah, S. 1979 “A performative approach to ritual”, Radcliffe-Brown Lecture in Social Anthropology, London, British Academy, pp 113-169.
- Wilson, M. Brett. 2009. “The Failure of Nomenclature: The Concept of "Orthodoxy" in the Study of Islam”. *Comparative Islamic Studies*, 3(2), pp. 169-1.

PARTICIPANTS I RESUMS

Alex Coello de la Rosa, Universitat Pompeu Fabra

“Ontologies CHamori y rituales *post-mortem* en Guam (islas Marianas)”

Resumen: A pesar de más de tres siglos de intercambios culturales y mezclas étnicas, Guam sigue siendo una sociedad cultural CHamori. En lugar de hacer hincapié en las “fuerzas aculturativas del colonialismo”, este estudio se centra en la supervivencia de las tradiciones y la identidad CHamori, poniendo en primer plano los rituales post-mortem y la importancia del catolicismo nativo en la actualidad. Esta ponencia corrobora el trabajo de varios estudiosos que han destacado el papel vital desempeñado por las mujeres nativas y el simbolismo femenino antes y después del contacto español. Adopta una postura teórica, bien expresada por el historiador chamorro Vicente M. Díaz, que ve el colonialismo como un proceso ambivalente y fluido, que implica apropiación, sincretismo creativo y resistencia efectiva por parte de los colonizados.

Virgínia Fons Renaudon, Universitat Autònoma de Barcelona

“L'exemple etnogràfic de la dansa *ivanga* a l'Àfrica central i el camp de la ritualitat”

Resum: Aquesta presentació pretén contribuir al debat plantejat per a la Jornada del Grup AHCISP al voltant d'algunes paradoxes i contradiccions sobre l'ús de categories – com a ortodòxia-heterodòxia o centre-perifèria– i la barreja de significats interns i externs en el camp ritual. Per tal d'obrir la discussió, s'ha pensat en exposar l'exemple etnogràfic de la dansa *ivanga* a l'Àfrica central que interioritza tot un corpus “tradicional” i les seves múltiples versions aparegudes darrerament. Aquest exemple ens permetrà també dedicar un breu epíleg sobre la definició de ritualitat i una metodologia per a l'anàlisi que ajudi a desglossar tots els elements interns-externs, en definitiva canvians, en el mateix context ritual sociohistòric.

Josep Lluís Mateo Dieste, Universitat Autònoma de Barcelona

“Desafiant la dicotomia ortodòxia-heterodòxia. Auto-representacions pietoses dels Gnawa de Tetuan”

Resum: Un tema clàssic en l'estudi de l'islam és la definició de l'islam textual i universal i la seva tensió amb formes d'expressió religiosa i pietosa que són titllades d'heterodoxes pels qui s'atribueixen el monopoli de les definicions. Partint de la hipòtesi que aquesta distinció és històrica i circumstancial, il·lustraré el problema amb el cas dels Gnawa de Tetuan (Marroc). En la pràctica, les persones vinculades al món gnawa no perceben que els seus rituals siguin incompatibles amb l'islam. Acusats de practicar *sha'wadha* (“supersticions”), aquestes crítiques no afirmen tant la “falsedat” dels seus rituals com la seva “desviació”. Tot i això, encara que els rituals incorporen entitats no-humanes procedents de l'Àfrica occidental, són també un relat històric del procés d'islamització dels esclaus, amb lloances a Allah i al Profeta, i el maneig d'elements de l'islam marroquí com els sants i la baraka.

Marta Pons Raga, Universitat de Barcelona

“Més enllà de l'autenticitat. Heterogenia i conflicte en la Santería de Barcelona”

Resum: Aquesta presentació pretén contribuir al debat ortodòxia-heterodòxia religioses a partir dels conflictes sorgits al llarg de l'última dècada a Catalunya entre practicants de Santería. Concretament, es tracta d'uns conflictes que tenen a veure amb la *invenció* de l'*autenticitat* religiosa, d'una banda, per part dels practicants que s'identifiquen amb el terme de Santería tradicional i, per altra banda, per part dels que s'autodefineixen amb el terme de Neosantería. Prenc el terme d'“invenció” a partir de l'obra de Espírito Santo i Panagiotopoulos (2015), segons els quals inventar no respon a un acte concret en el temps en què es trenca amb tota una tradició precedent, sinó amb una activitat contínua de generar realitats socioreligioses a partir de la creativitat ritual i cosmològica dels practicants que provoca, inevitablement, escenaris heterogenis, conflictius i carregats de pugnes per aconseguir legitimitat. El cas particular que em permetrà il·lustrar algunes d'aquestes pugnes està en relació amb el sentit i ús de la sang ritual.

Laura Ramírez Rodríguez, Universitat Autònoma de Barcelona

“Una reflexió antropològica sobre la formació del “buen cristiano” en el movimiento pentecostal”

Resumen: El movimiento pentecostal se caracteriza por su gran difusión y constante expansión a nivel global. Los pentecostales concentran todos sus esfuerzos y dedican su vida a aprender a ser un “buen cristiano” y a difundir y enseñar lo que ellos consideran las formas “correctas” de acercarse a Dios. Considerando mi trabajo de campo en iglesias pentecostales en Chile y España presentaré en esta jornada qué es lo que determina ser un “buen cristiano”, las ideas que circulan sobre quién o qué es Dios y cómo se ha construido una dicotomía del bien y el mal que se encuentra en constante conflicto y resignificación por los procesos migratorios que viven los cristianos pentecostales. Concluyo con la idea de un *habitus* cristiano basado en los límites y significados que sus propios participantes definen de manera colectiva.

Marta Rosell Codina, Màster en Antropologia de la Universitat de Barcelona

“L'ortodòxia i la tradició profètica en les transformacions de l'Islam europeu. El cas de les joves d'Osona”

Resum: La comunicació pren per objecte els discursos i pràctiques que les dones joves musulmanes hereves de la migració rifenya a Osona tenen al voltant de la seva fe, en un panorama religiós marcat per una aproximació creixent a l'Islam textual i per les transformacions socials entre la població rifenya a Europa. A partir d'una anàlisi discursiva sobre les experiències en l'àmbit de la malaltia, la sanació i la salut entre joves musulmanes d'Osona, s'observen posicions ideològiques i representacions sobre l'espiritualitat, l'ortodòxia o el gènere en l'Islam, que habiliten opcions d'intervenció, diagnòstic i sanació associades al prestigi de la tradició profètica o del poder autoritzant del text. Aquests itineraris donen compte d'algunes transformacions en la concepció de l'ortodòxia islàmica, i en les modalitats d'acció que aquesta reproduceix. Aquesta definició de l'Islam, manté una tensió amb les pràctiques enteses com a heterodoxes, mentre que interactua amb les formacions discursives hegemòniques de la societat secular i liberal.

Alice van den Bogaert, Universitat Autònoma de Barcelona

“Rituals clànics, hindús i animistes a la Vall del Jalori (Himalaya indi): estratègies individuals i impuresa de castes i de gènere”

Resum: La religiositat de la vall del Jalori (Himachal Pradesh, Índia) barreja cultes clànics, rituals hindús, pràctiques animistes i possessió, resistint-se a qualsevol classificació ontològica: les divinitats poden ser antics fantasmes calmats, o poden esdevenir malèfiques si són negligides; les potències animistes col·laboren o no amb els déus clànics, que sovint estan associats als déus hindús. Això dóna lloc a pràctiques rituals molt diverses, provocant certes contradiccions i desconfiança entre els oficials religiosos. S'han desenvolupat diversos mecanismes de verificació de la seva paraula, relacionats amb la relació rural-urbana, el sistema de castes i les estratègies individuals de mobilitat econòmica. Les diverses pràctiques rituals tenen totes en comú, tanmateix, certes precaucions a respectar: cal evitar la impuresa de les dones menstruades i el mal auguri de les vídues, i gestionar la impuresa de les castes baixes que no poden contaminar el rite però són igualment essencials per a la seva realització.

Montserrat Ventura i Oller, Universitat Autònoma de Barcelona

“*Les dones no poden ser xamanes*. Dones que curen a l'Occident de l'Equador”

Resum: La major part de societats ameríndies a les terres baixes d'Amèrica del Sud practicaven en el passat un xamanisme fonamentalment masculí. En una societat igualitària, el xaman era l'únic personatge de poder. A la mitologia Tsachila trobem narracions on les dones *xamanes* havien estat protagonistes de situacions clau de la seva història, però també relats que els negaven la possibilitat d'aprendre i d'actuar com a especialistes en la relació amb el món dels esperits. Actualment hi ha dones que curen a la majoria de les comunes. Què ha canviat a la societat i al model del xamanisme? D'on surten les seves *arts* de curar? La presentació, que es nodreix d'un treball de camp perllongat amb aquesta societat, analitzarà el lloc de les velles i les noves categories de dones que curen, i el lloc d'alguns dels elements considerats detonants d'aquest coneixement.